

MONOLOJİ DİSKURSUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

*İsmaylova Səbinə Vilayət qızı**Bakı Dövlət Universiteti*sabina.ismaylova.88@gmail.com

Xülasə: Bu məqalədə monoloji və dialoji diskurs arasındakı əsas fərqlər, onların müxtəlif kontekstlərdə tətbiqi və əhəmiyyəti araşdırılır. Monoloji diskurs məlumatın bir nətiqdən auditoriyaya birtərəfli ötürülməsi ilə xarakterizə olunur, dialoji diskurs isə bir neçə iştirakçı arasında aktiv qarşılıqlı əlaqəni nəzərdə tutur. Əsas diqqət struktura, məqsəd və vəzifələrə, auditoriya ilə qarşılıqlı əlaqəyə və hər bir diskurs növünün effektivliyinə və məhdudiyyətlərinə yönəlmişdir. Tədqiqatın yeniliyi müasir təhsil, biznes və sosial kontekstlərdə onların rolunu və əhəmiyyətini daha yaxşı anlamağa imkan verən monoloji ünsiyyət formasının sistemli təhlilindədir. Məqalənin məqsədi oxuculara monoloji və dialoji diskurs arasındakı fərqlər, habelə ünsiyyətdə maksimum effektivlik üçün bu formaların hər birindən necə və nə vaxt istifadə edilməli olduğunu aydın şəkildə başa düşməkdir.

Açar sözlər: monoloji diskurs, ünsiyyət, təhsil, mədəniyyət, qarşılıqlı əlaqə

Ключевые слова: монологический дискурс, общение, образование, культура, взаимодействие

Keywords: monologic discourse, communication, education, culture, interaction

Giriş. Diskurs uzun illərdir ki, humanitar və sosial sahələr üçün çox aktual mövzu olmuşdur. “Diskurs” sözünün etimonu – “diskurs” əsaslandırma, arqument kimi müəyyən edilir [1, s.300]; “diskurs” latınca “discere” – dolaşmaq sözünə uyğun gəlir [6, s.233]. Dilçilik elminin terminologiyasında “diskurs” anlayışı fransız dilindən gəlmişdir, burada diskurs əvvəlcə “müəyyən mövzuda danışan tərəfindən öyrətmək və ya inandırmaq məqsədilə söylənilən ictimai nitq” kimi başa düşülür [9, s.118]. Rusiyada diskursun təhlili ilə bağlı əsərlər adətən N.D. Arutyunovanın “Linqvistik Ensiklopedik Lüğət”ində [5] geniş verilir. Y.Kubryakova, A. Kibrikin məqalələri də istinad ediləcək məqalələridir [2; 3]. Qrabyas iddia edir ki, diskurs nitq davranışdır, onun forması kimin kiminlə, hansı vəziyyətdə və nə üçün danışmasından asılıdır [8, s.264]. Van Deyk [7, s.10] diskursun üç müxtəlif ölçüsünü müəyyən edir: a) dildən istifadə; b) ideyaların ötürülməsi; c) sosial vəziyyətlərdə qarşılıqlı əlaqə. “Diskurs” termini 1) kommunikativ hadisənin vahid instansiyasına aiddir; 2) ümumilikdə hadisə; 3) hadisələrin növüdür [10, s.67].

Monoloji diskurs ünsiyyətin mühüm tərkib hissəsidir və təhsil, siyasət, biznes, media və mədəniyyət kimi ictimai həyatın müxtəlif sahələrində öz tətbiqini tapır. Müasir cəmiyyətdə dialoji ünsiyyət formalarından geniş istifadə olunmasına baxmayaraq, monoloq biliklərin, inancların və emosiyaların ötürülməsi üçün əvəzsiz vasitə olaraq qalır. İnformasiyanın tez-tez onlayn mühazirələr, ictimai nitq və media platformaları kimi birtərəfli kanallar vasitəsilə ötürüldüyü qloballaşma və rəqəmsal transformasiya kontekstində monoloq diskursun öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Təlim prosesində, ictimai fikrin formalaşmasında, işgüzar və siyasi fəaliyyətdə monoloji nitq əsas rol oynayır. Monoloqlardan səmərəli istifadə hədəf auditoriyaya çatmağa, mürəkkəb fikirləri çatdırmağa və dinləyiciləri inandırmaya imkan verir. Müasir informasiya cəmiyyəti şəraitində monoloq mətnlərin mümkün qədər başa düşülməsi və auditoriyaya təsir göstərməsi üçün onları necə düzgün qurmaq və təqdim etmək lazım olduğunu başa düşmək vacibdir.

Monoloji diskurs bir şəxsin (natiqin) söhbətdə başqalarının birbaşa iştirakı olmadan dinləyicilərə ünvanlanan davamlı bəyanatla çıxış etdiyi ünsiyyət formasıdır. Bu tip diskurs

məlumatın birtərəfli ötürülməsi ilə xarakterizə olunur, burada aktiv iştirakçı natiq, qalan dinləyicilər isə passiv alıcı kimi çıxış edir.

Monoloji diskurs iki və ya daha çox iştirakçı arasında mübadilə yolu ilə ünsiyyətin baş verdiyi dialoji diskursun əksi kimi görünə bilər. Monoloji diskursda strukturlaşdırılmış və məntiqli təqdimat, eləcə də auditoriyanın diqqətini cəlb etmək bacarığı vacibdir.

Monoloji diskursunun əsas xüsusiyyətləri aşağıdakıları:

1. Birtərəflilik. Ünsiyyət məlumat, ideya və ya emosiyaları ötürən bir natiq tərəfindən həyata keçirilir və dinləyicilər passiv alıcı kimi çıxış edirlər.

2. Struktur. Monoloq, adətən, aydın müəyyən edilmiş struktura, o cümlədən giriş, əsas və nəticəyə malikdir. Bu, təqdimatı məntiqi şəkildə strukturlaşdırmağa və onun bütövlüyünü təmin etməyə imkan verir.

3. Hədəf oriyentasiyası. Monoloji diskurs çox vaxt auditoriyanı məlumatlandırmaq, inandırmaq, əyləndirmək və ya həvəsləndirmək kimi konkret məqsədlərə nail olmaq məqsədi daşıyır.

4. Ritorika və üslub. Auditoriyaya təsirini artırmaq üçün natiq ritorik vasitələrdən və üslubi vasitələrdən istifadə edir. İntonasiya, jestlər, mimika və digər qeyri-verbal elementlər mühüm rol oynayır.

5. Ünsiyyət nəzarəti. Natiq ünsiyyət prosesinə tam nəzarət edir, bu da ona öz nitqini əvvəlcədən planlaşdırmağa və strukturlaşdırmağa imkan verir.

6. Monotonluq və diqqətin itirilməsi riski. Birtərəfli monoloq monotonluğa gətirib çıxara bilər, bu da dinləyicilərin diqqətini itirmə riskini artırır. Effektiv monoloqlar tamaşaçının marağını saxlamaq bacarığını tələb edir.

Monoloji diskurs məqsəd, kontekst və forma kimi müxtəlif meyarlara görə təsnif edilə bilər.

1. Məqsədinə görə: a) məlumatlandırıcı monoloqlar: məqsəd bilik və ya məlumatı çatdırmaqdır (məsələn, mühazirələr, elmi məruzələr); b) inandırıcı monoloqlar: məqsəd auditoriyanı inandırmaqdır (məsələn, siyasi çıxışlar, reklam xarakterli çıxışlar); c) əyləncəli monoloqlar: məqsəd tamaşaçıları əyləndirməkdir (məsələn, teatr monoloqları, stand-up komediyaları); c) motivasiya monoloqları: məqsəd ilham və motivasiyadır (məsələn, təlimlərdə motivasion çıxışlar).

2. Kontekstinə görə: a) təhsil: mühazirələr, seminarlar, maarifləndirici təqdimatlar; b) ictimai: siyasi çıxışlar, təqdimatlar, konfranslarda çıxışlar; c) media: televiziya və radio proqramları, podkastlar, video bloqlar; c) mədəni: teatr tamaşaları, ədəbi qiraətlər.

3. Formaya görə: a) hazırlanmış: əvvəlcədən hazırlanmış və strukturlaşdırılmış çıxışlar; b) eksprompt: improvizasiya bacarıqları tələb edən spontan, hazırlıqsız ifadələr.

Monoloji nitq ictimai həyatın müxtəlif sahələrində istifadə olunan mühüm ünsiyyət formasıdır. Onun əsas xüsusiyyətlərini və ondan necə səmərəli istifadə etməyi başa düşmək ünsiyyətin keyfiyyətini yaxşılaşdırma və auditoriyaya istənilən təsirə nail ola bilər.

Monoloji diskursun qədim dövrlərə gedib çıxan uzun və zəngin tarixi var. O, cəmiyyətdə, texnologiyada və ünsiyyət formalarında baş verən dəyişiklikləri əks etdirən insan mədəniyyəti ilə birlikdə inkişaf etmişdir. Müxtəlif tarixi dövrlərdə biliyi, inancları və mədəni dəyərləri çatdırmaq üçün monoloji diskursdan istifadə edilmişdir.

Qədim Yunan mədəniyyətində biliyin ötürülməsinin əsas yolu monoloji diskurs idi. Sokrat, Platon və Aristotel kimi filosoflar öz ideyalarını və fəlsəfələrini izah etmək üçün monoloqlardan istifadə edirdilər. Qədim Yunan cəmiyyətində ritorika kimi tanınan natiqlik sənətinə yüksək qiymət verildirdi. Demosfen və Siseron məharətli nitqləri ilə məşhurlaşdılar. Qədim Romada ritorika mühüm rol oynamağa davam edirdi. Siyasi liderlər, hüquqşünaslar və natiqlər dinləyiciləri inandırmaq və təsir etmək üçün monoloqlardan istifadə edirdilər.

Monoloq formaları məhkəmə çıxışlarında, siyasi debatlarla və maarifləndirici mühazirələrdə geniş yayılmışdır.

Orta əsrlərdə monoloji diskurs ilk növbədə dini kontekstdə istifadə olunurdu. Kilsə xütbələri və kahinlərin təlimləri ruhani təlimə yönəlmiş monoloqlar idi. Avqustin və Tomas Akvinas kimi orta əsr ilahiyyatçıları və müəllimləri də teoloji fikirlərini çatdırmaq üçün monoloji diskursdan istifadə edirdilər. Orta əsr universitetlərində professorların mühazirələri tələbələrə biliklər aşılamaq məqsədi daşıyan monoloqlar idi. Akademik debatlar tez-tez monoloq girişi ilə başlayır, sonra isə müzakirələr gedirdi.

İntibah dövründə antik irsə marağın canlanması ilə əlaqədar monoloji diskurs yeni inkişaf etmişdir. V.Şekspir kimi dramaturqların əsrlərində teatr monoloqları məşhurlaşdı. Onun Hamletdən "Olmaq və ya olmamaq" kimi məşhur monoloqları ədəbiyyatda monoloq diskursunun əsas nümunələridir.

Maariflənmə dövründə monoloji diskurs elmdə, fəlsəfədə və siyasətdə mühüm rol oynamağa davam edirdi. Jan-Jak Russo və İmanuel Kant kimi mütəfəkkirlər öz fəlsəfi nəzəriyyələrini təqdim etmək üçün monoloq formalarından istifadə edirdilər.

İctimai mühazirələr və elmi məruzələr cəmiyyətdə bilik və ideyaların yayılmasının mühüm üsuluna çevrilmişdir. Siyasi inqilablar zamanı kütlələri səfərbər etmək və siyasi ideyaları təbliğ etmək üçün monoloq diskursdan istifadə edilirdi. Fransada M. Robespyer, Amerikada C.Vaşinqton kimi inqilab liderlərinin çıxışları öz ardıcılarını inandırmaq və ruhlandırmaq məqsədi daşıyırdı.

XX-XXI əsrlərdə monoloji diskurs üçün radio, televiziya və internet monoloqlar üçün xəbərlər, sənədli filmlər, podkastlar və video bloqlar kimi yeni platformalar təqdim etmişdir. Siyasətçilərin, sahibkarların və ictimai xadimlərin ictimai çıxışları ictimai rəyin formalaşmasında mühüm rol oynamaqda davam edir. Müasir təhsil sistemləri mühazirələr, vebinarlar və onlayn kurslar şəklində monoloq diskursdan fəal şəkildə istifadə edir. Monoloqlar şəklində təqdim olunan təlim materialları biliklərin səmərəli ötürülməsinə kömək edir.

Monoloji diskurs cəmiyyətdə və texnologiyada baş verən dəyişikliklərə uyğunlaşaraq öz inkişafında uzun bir yol keçmişdir. Onun tarixi göstərir ki, monoloqlar həmişə biliklərin, inancların və mədəni dəyərlərin ötürülməsində mühüm rol oynamışdır. Monoloji diskursun tarixi kontekstini başa düşmək bizə onun müasir dünyada mənasını və aktuallığını daha yaxşı qiymətləndirməyə imkan verir.

Tələbələr arasında biliklərin səmərəli ötürülməsini və tənqidi təfəkkürün inkişafını təmin edən monoloji diskurs təhsil mühitində geniş istifadə olunur. Təhsildə monoloqların istifadəsinə misal olaraq mühazirələr, məruzələr, maarifləndirici videolar və interaktiv vebinarları göstərmək olar: 1. Mühazirələr təhsildə monoloq diskursun klassik nümunəsidir. Müəllim materialı təqdim edir, onu məntiqi ardıcılıqla strukturlaşdırır ki, şagirdlər bilikləri mənimsəsinlər. Məsələn, professor Roma İmperiyasının süqutunun əsas hadisələrini, səbəblərini və nəticələrini təsvir edən Qədim Romanın tarixindən mühazirə oxuyur. Tələbələr mühazirənin sonunda dinləyir, qeydlər aparır və suallar verirlər.

2. Hesabatlar və təqdimatlar. Tələbələr və müəllimlər tez-tez tədqiqat və kəşflərini bölüşmək üçün məqalələr və təqdimatlar hazırlayırlar. Bu format həm də monoloqdur. Məsələn: şagird "Plastik tullantıların ətraf mühitə təsiri" mövzusunda biologiya hesabatı hazırlayır. Təqdimat zamanı o, problemi izah edir, tədqiqat məlumatlarına istinad edir və mümkün həll yollarını təklif edir.

3. Maarifləndirici videolar və onlayn kurslar. Texnologiyanın inkişafı ilə maarifləndirici videolar və onlayn kurslar biliklərin yayılmasının məşhur vasitəsinə çevrilmişdir. Mühazirəçilər tələbələrin istədikləri vaxt baxa biləcəyi video dərsləri qeyd edirlər. Hər bir

dərs monoloq şəklində qurulur, burada müəllim anlayışları addım-addım izah edir və nümunələri verir.

4. Vebinarlar və onlayn mühazirələr. Vebinarlar və onlayn mühazirələr müəllimlərə real vaxt rejimində geniş auditoriya ilə əlaqə saxlamağa imkan verir. Bu formatlar həm də tez-tez monoloq quruluşa malikdir, onlara tamaşaçıların qarşılıqlı əlaqəsi elementləri daxildir. Ekspert cari tendensiya və strategiyalar haqqında danışdığı rəqəmsal marketing vebinarın təqdimatı zamanı slaydlardan və nümunələrdən istifadə edir. Əsas hissədən sonra dinləyicilər söhbətdə sual verə bilirlər.

5. İctimai mühazirələr və qonaqların çıxışları. Bir çox universitet və təhsil müəssisələri tanınmış ekspertlər və alimlər tərəfindən açıq mühazirələr və qonaq çıxışları təşkil edirlər. Bu tədbirlər tələbələrə aparıcı ekspertlərin rəy və ideyalarını eşitməyə imkan verir. Fizika üzrə Nobel mükafatı laureatının qonaq mühazirəsi zamanı öz təcrübəsini bölüşür və kvant mexanikası sahəsində apardığı tədqiqatlar haqqında danışır.

6. Ustad dərsləri və seminarlar. Ustad dərsləri və seminarlar tez-tez monoloji hissə ilə başlayır, burada aparıcı nəzəri aspektləri izah edir, sonra isə praktiki məşğələlərə keçir. Fotoqrafiya sənəti üzrə master-klass, burada peşəkar fotoqraf əvvəlcə kompozisiya və işığın əsaslarını izah edir, sonra isə praktiki nümunələr göstərir və iştirakçılarla fotosessiyalar aparır.

7. Kurslara və mövzulara giriş. Təlimçilər tez-tez yeni mövzular və ya kurslar təqdim etmək üçün tələbələrə gələcək material haqqında ümumi fikir vermək üçün monoloji danışqdan istifadə edirlər. Təlimatçının semestr ərzində öyrəniləcək əsas mövzuları, müəllifləri və tarixi kontekstləri təqdim etdiyi ədəbiyyat kursuna giriş.

Монологический и диалогический дискурсы представляют собой две типологические разновидности текстов.

“Monoloji və dialoji diskurslar mətnlərin iki tipoloji tipini təmsil edir” [4, 27]. Monoloq və dialoji diskurs hər biri özünəməxsus xüsusiyyətləri olan və müxtəlif məqsədlər üçün nəzərdə tutulmuş iki əsas ünsiyyət formasıdır. Aşağıda bu iki növ danışq arasındakı əsas fərqlər verilmişdir.

Monoloji diskurs birtərəflidir, bir natiq ünsiyyət prosesində fəal iştirak etməyən auditoriyaya yönəlmiş uzun çıxışdır. Natiq mesajın tempinə, məzmununa və strukturuna tam nəzarət edir. Dialoji diskurs ikitərəflidir. Çoxlu iştirakçılar aktiv şəkildə şərhlər mübadiləsi aparır, hər kəsə öz fikirlərini ifadə etməyə və başqalarının sözlərinə cavab verməyə imkan verir. Ünsiyyət daha çevik və kortəbii olur, dinləyicilər arasında tez-tez rol dəyişir.

Monoloji diskurs məlumatlandırma, inandırma, əyləncə məqsədi daşıyır. Əsas məqsəd məlumatı, bilikləri və ya fikirləri danışandan dinləyicilərə ötürməkdir, auditoriyanı inandırmaq və ya ilhamlandırmaq üçün istifadə olunur, tamaşaçıları əyləndirmək məqsədi daşıya bilər. Dialoji diskurs əsas məqsəd iştirakçılar arasında fikir və argument mübadiləsidir, tez-tez müzakirələr və birgə düşünmə yolu ilə problemləri həll etmək və ya qərar qəbul etmək üçün istifadə olunur, sosial əlaqələr yaratmaq və saxlamaq üçün vacibdir.

Monoloji diskurs, adətən, diqqətli hazırlıq və planlaşdırma tələb olunur. Bəyanatın strukturuna giriş, əsas hissə və nəticə daxildir. Məlumat dinləyicilərin başa düşməsinə təmin etmək üçün ardıcıl və məntiqli şəkildə təqdim olunur. Dialoji diskurs çox vaxt improvizə və daha az formal strukturlaşdırılmışdır. Söhbətin gedişi iştirakçıların qarşılıqlı münasibətindən asılıdır, iştirakçıların reaksiyalarından və maraqlarından asılı olaraq, söhbətin mövzunu dəyişmək bacarığına malikdir.

Monoloji diskurs passiv auditoriyaya yönəlmişdir. Dinləyicilər, əsasən, passivdir və ünsiyyət prosesində fəal iştirak etmirlər; əks əlaqə, adətən, məhduddur və çıxışın sonunda suallar və ya alqışlarla verilə bilər. Dialoji diskursun bütün iştirakçıları ünsiyyət prosesində fəal iştirak edirlər, bu da mövzunun daha dərinə və hərtərəfli öyrənilməsinə kömək edir,

daimi rəy və reaksiya mübadiləsi dərhal əks əlaqəni təmin edir və müzakirənin gedişatını tənzimləməyə imkan verir.

Monoloji diskurs və dialoji diskursda effektivlik və məhdudiyyətlər mövcuddur. Böyük miqdarda məlumatın ötürülməsində və geniş auditoriyaya təsirində effektivdir. Marağı saxlamaq üsullarından istifadə edilmədikdə, daha az interaktiv ola və tamaşaçıların diqqətini itirə bilər. Dialoji diskursda qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə məsələlərin daha dərinlən araşdırılmasına və tənqidi təfəkkürün inkişafına kömək edir, daha az strukturlaşdırılmış ola bilər və konsensusa nail olmaq üçün daha çox vaxt tələb olunur.

Nəticə. Monoloji nitq biliyin strukturlaşdırılmış və ardıcıl ötürülməsini təmin edən təhsil prosesinin mühüm hissəsidir. Təhsildə monoloqların istifadəsinə misal olaraq mühazirələr, məruzələr, maarifləndirici video çıxışlar, vebinarlar, ictimai mühazirələr və seminarları göstərmək olar. Monoloji nitqin başa düşülməsi və səmərəli istifadəsi təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə kömək edir və tələbələrdə tənqidi təfəkkürün inkişafına kömək edir.

Ədəbiyyat

1. Большая советская энциклопедия: в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. 3-е изд. М., 1972. Т. 8. с. 300.
2. Кубрякова Е.С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты: сборник обзоров. М., 2000.
3. Кибрик А.А., Плунгян В.А. Функционализм // Фундаментальные направления современной американской лингвистики. М., 1997.
4. Коваленко А.Г., Лумпова Л.Н. Монологический и диалогический дискурс как две типологических разновидности текста, реализуемые в творчестве Толстого («Война и мир», «Анна Каренина»). STUDIA CULTURAE, 2023, 3 (57): с. 26–48
5. Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Совет. энцикл., 1990. с. 685
6. Можейко М.А. Дискурс // Постмодернизм: энциклопедия. Минск, 2001. С. 233.
7. Dyskurs jako struktura i proces / Van Dijk T.A. (red.). Warszawa, 2001
8. Grabias S. Język w zachowaniach społecznych. Lublin, 1997
9. Grand Larousse Encyclopedique. Paris: Librairie Larousse, 1960. Т. 4. p. 118.
10. Żydek-Bednarczyk U. Wprowadzenie do lingwistycznej analizy tekstu. Kraków, 2005.

ОСОБЕННОСТИ МОНОЛОГИЧЕСКОГО ДИСКУРСА

Исмаилова Сабина Вилят кызы

Резюме

В данной статье рассматриваются основные различия монологического и диалогического дискурса, их применение и значение в разных контекстах. Монологический дискурс характеризуется односторонней передачей информации от одного говорящего к аудитории, тогда как диалогический дискурс предполагает активное взаимодействие между несколькими участниками. Особое внимание уделяется структуре, целям и задачам, взаимодействию аудитории, а также эффективности и ограничениям каждого типа дискурса. Новизна исследования заключается в системном анализе этих двух форм общения, что позволяет лучше понять их роль и значение в современном образовательном, деловом и социальном контекстах. Цель статьи – дать читателям четкое представление о различиях

монологической и диалогической речи, а также о том, как и когда следует использовать каждую из этих форм для максимальной эффективности общения.

FEATURES OF MONOLOGIC DISCOURSE

Ismayilova Sabina Vilayat

Summary

This article examines the main differences between monologue and dialogic discourse, their application and importance in different contexts. Monological discourse is characterized by a one-way transfer of information from one speaker to the audience, while dialogic discourse involves active interaction between several participants. Emphasis is placed on structure, goals and objectives, audience interaction, and the effectiveness and limitations of each type of discourse. The novelty of the study lies in the systematic analysis of these two forms of communication, which allows us to better understand their role and importance in modern educational, business and social contexts. The purpose of the article is to give readers a clear understanding of the differences between monologue and dialogic discourse, as well as how and when each of these forms should be used for maximum effectiveness in communication.

Rəyçi: dosent Nərmən Əbülfəz qızı Əliyeva

BDU-nun Ümumi Dilçilik kafedrasının 04 may 2024-cü il tarixli iclasın 05saylı protokolu

Daxil olma tarixi 25 setyabr 2024-cü il